

vizsgálat után a jelölt külföldi tanulmányútra küldessék, s alkalmazása után rendszeres iskolalátogatást végezzen.

10. A képezdei tanárok anyagi javadalmazása emelendő.

SEBESTYÉN GYULA.

NÉPOKTATÁSUNK A VEGYES-HÁZBELI KIRÁLYOK KORÁBAN.

VI.

Mily napokon tartottak az iskolák *szüneteket*? bizonyosan nem tudjuk megállapítani. De valószínű, hogy heti szüneteket ők is tartottak mint a hogy ma szokásban van. Legnagyobb valószínűséggel a vasárnap és csütörtök voltak szünetnapjaik, mert akkor járhattak a szászföldön a tanítók járandóságait beszédni. Pnyenkor a tanulók majdnem ugyanazon szórakozási eszközökkel éltek, mint a mai kor gyermekei. Különösen kedvelték a *labdajátékot*.^{*} Aeneas Sylvius a *bügó csigával* s egyébbel való játszást is megengedi, mert — úgymond — a munkát a pihenésnek és szórakozásnak kell felváltania, nehogy lelki erőink ellankadjanak. A lovagjátékok s egyéb athléta gyakorlatok nagy divatban voltak ugyan az előkelők s fejedelmek udvarában, de az iskolák mellett úgynevezett tornagyakorlatokat nem tartottak, mint most. Otthon a családban mindazáltal a nyilazás, parittyázás, futás, ugrás a gyermekek kedvelt szórakozásai voltak.

Befejezésül a XIV. és XV. század népiskoláinak *tantermei- és taneszközeiről* is meg kell emlékeznünk.

Az *iskola* rendszeren egy kisebb-nagyobb szobából állott; s miként az akkori képek mutatják, felszerelése igen egyszerű volt: egy asztal és szék a tanító számára, egy nagyobb fekete tábla, egy kisebb fekete tábla, néhol csak egy, melyre az *abc* betűi voltak felírva; azután zsámoly magasságú, támlány és íróasztal nélküli egyszerű padok vagy zsámolyok, végül a hatalom és tekintély jele — a vessző. — A rövidebb-hosszabb padok vagy zsámolyok a falak mentében voltak elhelyezve, néhol két vagy három sorban olyképen, mint most jobbára az ovó intézetekben látjuk, vagyis hogy a szoba közepe üresen maradt. Talán azért volt az így, hogy a tanító mindegyik gyermekhez hozzáférhessen és mégis csoportok szerint jobban elkülöníthesse őket.

A gyermekek térdökre helyezték a viaszos táblát és azon írtak, számoltak. Egyébként a XIV. században már a rongypapir kezdett meg-

* Mátyáskori Dipl. Eml. III. 446. l.

honosulni s a XV. századtól fogva lúd-tollal papirosra írtak. Egy-egy írott könyve csak a tanítónak volt az iskolában, a melyből tollba mondott a nagyobbaknak, vagy talán némelykor sorba kezükbe adta olvasni.

Néhol bibliai képekkel is rendelkezett a tanító, a melyeket vallás- és erkölcstani előadásainál szemléltetési eszközül használt.

Hogy *tankönyveket* a XV. század végén már használtak kitűnik Bakocs Tamás egri püspöknek 1495. évi számadásainak e tételéből; «Magistro puerorum, qui pro libris puerorum Cassoviam ivit» — útikölt-

ségül fizetett 50 denárt. Bakocs ugyanis Egerben taníttatta unokaöcscseit. Tanítójuk kétségkívül a tankönyveket szerezte be Kassán, a hof e szerint könyvárusok voltak s tankönyvekből készletet tartottak.¹ Egyébként az egyház a tankönyvekre is mindig gondot fordított s azokat időnkint kijavíttatta; ezt olvastuk már Herard, toursi érseknek 858-ban kelt rendeletében.² Hogy mindazáltal nem minden iskola és minden gyermek rendelkezett ily könyvekkel, azt könnyű elgondolni.

A mohácsi vész előtt nyomtatásban megjelent azon tankönyvek közül, a melyek az elemi oktatásnál is használatban lehettek, a következőket ismerjük.

1. *Aetius Donatus* és

2. *Alexander de villa Dei* latin grammatikái voltak legjobban elterjedve. Mind a kettőt Kaym Orbán, budai könyvárus, magyar iskolák részére a külföldi sajtókon többször kinyomatta. A pozsonyi káptalani könyvtárban több példány található.³

Valószínű azonban, hogy külföldön megjelent munkákat is használtak tankönyvekkül, főleg az erdélyi és szepesvidéki részekben. Ilyenek lehettek: a *szentírás* egyes részei, *Cato*, *Aesopus* meséi vagy más könnyebb auctorok. A számtanban legalább is vezérkönyvül *Euklides*, *Joannes de Sacrobusco* és *Gemma Frisius* műveit használták.

Eck Bálint mint bártfai tanító pedig tanítványai használatára Horatiusnak a Pisokhoz a költészetről írt könyvét és leveleit adta ki 1521. és 22-ben s egy önálló munkát «De ratione legendi auctores libellus» 1523-ban.

A tankönyveknek csupán ennyi nyomára akadtunk.

4. Az iskolák igazgatása és a tanítók.

I.

Az iskolákat a középkorban az egyház állította és igazgatta; még oly esetben is, ha magánosok vagy a város állította az iskolát, az egyház adta rá az engedélyt, tehát minden iskolának az egyház volt felügyelője, vagy közvetlen igazgatója.⁴ Ki ne ismerné pl. azt az esetet, hogy Nagy Lajos király Pécsen egyetemet alapított, de ehhez is a pápa beleegyezése volt szükséges, s maga a király a pécsi püspökre illetőleg helyettesére-

¹ Könyvszemle 1881. évf. 201. l.

² «Ut scholas presbyteri pro posse habeant et libros emendatos.» Baluz. I. 1286. Heppe i. m. 12. l.

³ Frankl: Haz. és Külf. Isk. 39. l.

⁴ Heppe: Das Schulw. d. Mittelalt. 31. l.

bízta annak kormányzását. Így történt ez később is a legfelsőbb és legalsóbb osztályokkal egyenlőképen. Tudjuk pl. Pozsonyban 1302-ben a város állítván egy iskolát, a káptalannal szerződést kötött a tanító ellátása végett, s akként egyezett meg vele, hogy az naponkint a plébános asztalánál kap élelmezést, de egyéb fizetéssel a város látja el; s hogy megőrizze a városi tanító függetlenségét, egyszersmind kikötötte, hogy az iskolától egyházi teendők végzése céljából elvonható ne legyen, bizonyára mert más tanítók voltak, kik azt elvégezték.¹ Holott a plébániai iskolákat az egyház mindenkor kiegészítő részének, az egyház előcsarnokának tekintette, s tanítói az egyházi teendőkben segédkeztek a lelkészeknek; csak ritka helyen volt külön orgonistája, mint pl. Besztercebányán,² Kolozsvárott 1400-ban.³

A kereszténység első századaiban, a midőn a hívők száma csekélyebb volt, s a lelkészek kevesebb teendővel voltak elfoglalva, a papok maguk tanították a gyermekeket, mint pl. 1506-ban Modoron, hol a lelkész tanító és jegyző is volt egy személyben. (Jegyzőkönyv a modori levéltárban). Később azonban teendőik szaporodásával világi tanítókat vagy kisebb egyházi renddel ellátott egyéneket (klerikusokat) alkalmaztak tanítókul oly feltétellel, hogy az egyház ünnepélyein, szertartásain neki segédkezzenek; de az iskoláról az egyház soha sem mondott le. S midőn a városok saját városi iskolájukba maguk fogadták fel a tanítókat, a püspök meghagyta az illető hitközségnek, hogy ezentúl az a lelkészek hozzájárulásával történjék. Ily eset fordult elő 1438-ban az erdélyi szászoknál.⁴

A kölni érsek, VI. Engelbert, már 1270-ben oly rendeletet bocsátott ki, a melyből világosan kitűnik, hogy Németországban világi tanítókat alkalmaztak s a plébános volt az iskola *igazgatója*, kinek az iskoláról havonkint referáltak: «Az iskolamester — úgymond — köteles plébánosának havonkint írásban följelenteni, miképen viselik magukat a tanulók, mily haladást tesznek az erkölcsökben, az írás- és olvasásban, s mennyire gyarapodnak napról-napra az írásban.»

Nálunk már 1309-ben Gentilis bibornok és pápai követ elnöklete alatt tartott zsinatban a tanítók *választását* a főpapra és káptalanra bízta.⁵ A váradi és esztergomi egyházlátogatási jegyzőkönyvek 1374-ben, 1397-ben részletesen megállapítják, hogy az *olvasó kanoonok* kötelessége az iskolák igazgatása, az *alolvasó* vagy *iskolamester* alkalmazása, annak

¹ Frankl i. m. 13. l. — Teutsch: Archiv X. 226.

² Századok VIII. 633. l.

³ Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermanstadt I. k. 5. l.

⁴ Bistritzer Programm 1852. 1. l.

⁵ Mon. Vat. Hung. I. 2. 282. l.

utasítása, esetleges megintése; az olvasókanonoknak e tanításban segítségére lehettek az alolvások, az éneklőkanonok és az ének segédek (succentorok). Így volt ez a külföldön is, t. i. a kanonokok egyike volt a *scholasticus* másik a *cantor*, kiknek helyettesei a *secundarius* és a *succentor* voltak. A *scholasticus* rendszeren az egyházmegye iskoláira is felügyelt; ez maig is az egyházi tanfelügyelő nálunk is, a külföldön is egyenlőképen.

A kolostori iskola fő vezetése az apát vagy zárdafőnök kezében volt, a ki szerzetének tagjai közül a *magistert* (az iskolák tanítóját) kinevezte. E tanító szerzeteseket leggyakrabban *scholasticusoknak* nevezték. A tanítványokat rendszeren *scholares* néha *scholasticus* névvel is illették. Nem ritkán a *scholasticus* segítségére egy *secundarium* vagyis segédet alkalmaztak.* Így volt ez nyugaton, de nálunk sem különbözött az egy hajszállal sem, mert ez időben a szerzetek szervezete mindenütt ugyanaz volt; később említendő adataink pedig kétségtelenné teszik, hogy a szerzetesek nálunk is foglalkoztak tanítással. Mindez azonban világosan csak a székesegyházi és kolostori iskolákra vonatkozik.

De nem csak az analogiánál fogva állíthatjuk, hogy ez így történt a plébániákon is, hanem adataink is vannak arra, hogy a plébános volt az iskola igazgatója, mint a helybeli egyház feje. A nagyszebeni káptalan (esperességi kerület) 1351-ben már ily értelemben intézkedik, a mikor kimondja, hogy egy tanítónak sem szabad a plébános tanácsa nélkül a fizetés kisebbsítésével hivatalt vállalni, hacsak erre törvényes ok nem volna, melynek megvizsgálása a dékánt vagy káptalant illeti; a másképen cselekvő zárassék ki a káptalanból és a dékán őt anyagilag büntesse. Ugyanezen káptalan XXIII. fejezetében pedig azt rendeli, hogy a káptalani ügyek elintézése után hivassanak meg a tanítók és harangozók s a dékán (helyesebben: esperes) nyilatkoztassa ki előttük, hogyan viseljük magukat és mikép járjanak el szolgálataikban, hogy a botrányok kikerültessenek.** Ezt bizonyítja György erdélyi püspöknek eziránt 1438-ban a *bisztrici* és királynémeti esperesi kerületekhez címzett intézkedése, melyben meghagyja, hogy egy község se tartson oly tanítót vagy harangozót, kit a helyi plébános tudtán kívül vagy beleegyezése nélkül választott.*** Az 1439. évi pozsonyi számadásokból is kitűnik, hogy a plébániai tanító a lelkészi hivatal kiegészítő része volt, a lelkészi hivatalhoz tartozván, a lelkésznek segédkezni tartozott; mert ha nem annak tekintették volna, akkor a város nem is kötötte volna ki szerződésileg, hogy

* Hepe: i. m. 15. l.

** Programm des ev. Gymn. zu Mediasch 1860—61. évf. 19. l.

*** Archiv für siebenb. Landeskunde IV. 283. l.

az ő iskolájának tanítója ne legyen arra köteles.¹ A megyesi esperességnek a XIV. századból eredő szabályai szintén úgy szólnak a tanítóról, mint az egyházhoz tartozó egyénről, a ki nélkül a plébánia nem is képzelhető s a temetések jövedelméből a káplánnal egyenlő részt húzott.² 1439-ben György erdélyi püspök meghagyja, hogy a tanítók jövedelmeit vagy stipendiumait senki meg ne kisebbítse. E parancsot szóról-szóra megerősítette 1468-ban Miklós püspök.³ 1444-ből a brassói káptalan statutumai XV. fejezete így intézkedik: Ne merészelje a tanító vagy harangozó szolgálatát félbeszakítani az ő urának (azaz: lelkészének) akarata ellenére, a szolgálattól való megfosztása következményének büntetése alatt, hacsak az urával együttesen a dékán föl nem mentette.⁴ Van ugyan arra is adatunk, hogy külön igazgatója volt valamely város iskoláinak, így pl. 1422-ben Nagybányán és 1444-ben Egerben;⁵ de azért nem következik ez esetekből, hogy a lelkész felügyelete alá nem tartoztak az iskolák.

Birunk még a XV. századból egy igen szép adatot, mely fényt vet az ország iskolaügyére főleg a népoktatásra. Egy 1439-ki oklevél ugyanis kétségtelen tanúságot tesz arról, hogy Szepesben a káptalani és a szepesi prépostság összes iskoláinak egy igazgatója, mintegy kerületi *tanfelügyelője* volt. Ilyenekül említi Brégai Miklóst és elődét Podolai Jánost.⁶ Nem mutatja-e ez világosan a tanügy rendezett állapotát a népoktatásnak a korhoz mért virágzását? s hogy nálunk is úgy történt-e tekintetben minden, mint a nyugaton? Egyébként mindenütt az esperest tekintették a középkorban — mint ma is — a kerületi tanfelügyelőnek, a ki az évi gyűlés után az iskolaügyekről a tanítóval is értekezett, esetleg utasította mint viselje magát stb.⁷

GYULAY BÉLA.

(Folytatjuk.)

¹ A pozsonyi káptalan levéltárában Lányi: Magy. Egyh. Tört. I. k. 525. l. — Wallaszki: Consp. Rei. Litt. 116. l.

² Archiv. stb. II. k. 216. l.

³ Martin Fay: Hist. Manuscripta I. r. 143. l. — Programm des ev. Gymn. zu Mediasch 1860—61. évf. 20. l.

⁴ U. a. Programmban i. h.

⁵ Battyáni: Leges III. 399. l. és 449. l.

⁶ Fejér: Cod. Dipl. XI. 348. l.

⁷ Archiv X. 200. l.